

Türk havlusunun Avrupa yolculuğu

Meryem İMRE¹

ÖZET

Dokuma sanatı insanlığın varoluşundan bu yana bilinen en eski sanatlardan biridir. Osmanlı kumaşlarından ipek ve kadife, dokuma ve desen zenginliği açısından öncelikle Avrupa’da sonra dünyada dokuma kumaş alanında 15.yüzyıl’dan itibaren önemli bir paya sahip olmuştur. Dokumalardaki zenginlik, dokuma ustalarının el becerisi ve çırakları ile olan sıra dışı uyumun sonucudur.

Osmanlı sarayındaki el dokuma sanatı 16 ve 17.yüzyıl’da teknik, dokuma ve desen açısından en yüksek dönemini yaşamıştır. Bu dönem içerisinde İmparatorluğun ekonomik ve sosyal gelişimine paralel olarak saray dokumaları belli bir örgütlenme ile sağlam bir idare sistemi içerisinde gelişim göstermiştir.

İpek ve kadife olan Osmanlı dokumalarının yanı sıra kendisini fazla göstermeyen ve suyu emme gücü yüksek olan %100 pamuk veya ketenden dokunan Osmanlı dokumalarından “Osmanlı Havlu”su Avrupa’daki ilk uluslararası ödülünü almış ve Londra’da “Crystal Palace” da sergilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı havlusu, el sanatları, pamuk, İngiltere, ödül

The European journey of Turkish towel

ABSTRACT

Art of weaving is one of the oldest arts since the beginning of human kind. Ottoman fabrics like silk and velvet have had a significant place in not only Europe but also the whole world for their weaving technique and rich jaquard portfolio. The richness of this weaving technique and the jaquards collection is the outcome of the talents and the extra ordinary harmony of the masters and their apprentices.

Hand weaving art in the Ottoman Palace had its peak period in the 16th and 17th century in technique and jaquard. In this period; parallel to the economical and social improvement in the Empire, the weaving in the Palace has also improved due to the strong management and structural change.

Although not noticed widely; apart from the silk and the velvet the Ottoman 100% cotton and linen wovens which have high absorbance, won the first international prize as "Ottoman Towel" and was exhibited in "Crystal Palace" in London.

Key words: Ottoman towel, crafts, England, prize

¹ Öğr. Gör. İstanbul Aydın Üniversitesi, ABMYO Ayakkabı Tasarım ve Üretimi Programı

Giriş

Dokumacılık sanatı tam olarak nerede, nasıl başladığı bilinmemekle beraber insanlık tarihi ile birlikte gelişen bir süreç izlemiştir. Tarih boyunca dokumacılık sanatının yaşatıldığı en önemli merkez Anadolu olmuştur ve Türk el sanatları 20. yüzyıldan itibaren eski önemini kaybetmeye başlamıştır.

Türk dokuma ve işleme sanatında havlunun (peşkir) önemli bir yeri vardır. İlk havlu (peşkir) kelimesine Anadolu Selçuklu Dönemi kaynaklarında rastlanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde sosyal ve ekonomik hayat içerisinde güncelliğini koruyan ve gelişen bir zanaat olan dokumacılığın, özellikle havlunun (peşkir) tanımı şu şekildedir:

Farsça piş=ön ve gir=tutulan anlamlarındaki iki kelimenin birleşmesiyle oluşan peşgir= önce tutulan demektir. Hamam havlusu, el havlusu veya peçete olarak kullanılmıştır.

Osmanlı Dokumalarının Dünyadaki Yeri

İnsanlık tarihinin en eski sanatlarından biri hiç şüphesiz ki dokuma sanatıdır. Türk kumaşları gerek dokunuş, gerek malzeme ve desen zenginliği açısından dünya kumaşçılığı içinde önemli bir yere sahiptir. Genelde Osmanlı kumaşları olarak adlandırabileceğimiz farklı dokusu ve iplikleriyle yüksek teknik ile dokunan kumaşlar, saray atölyelerinde Sultan ve aile fertleri için hatta sarayın döşenmesi için dokunmuş kumaşlardır (Gürsu,18-19,1988).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 15.yy'ın başlamasıyla beraber kurduğu sağlam ve güçlü idare sistemi saray dokumalarında kaliteden ödün vermeden, saray sanatında ve zanaatında örgütlenmeyi sağlamıştır. Osmanlı sarayında el dokuma sanatı, deseni, renkleri ve dokuması bakımından karmaşık yapıya sahip bir sanat dalıdır. El becerisi ve yorumlama yeteneği dokuma ustalarının en büyük özelliği olmuştur.

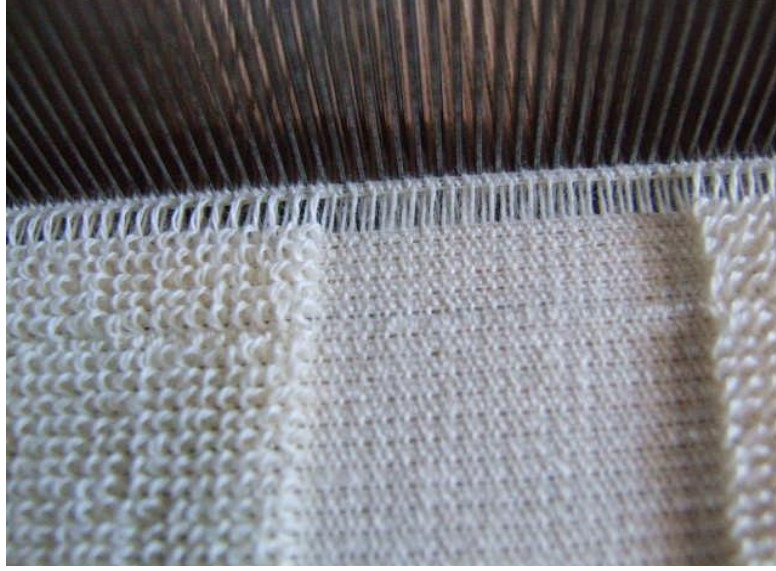
Osmanlı İmparatorluğunun yükselmesine paralel olarak dokuma kumaşlar gelişmiş, 16. ve 17.yüzyıllarda cihan devleti imparatorluğunun büyüklüğünün kanıtı olarak teknik ve sanatsal açıdan en özel ve mükemmel çağını yaşamıştır. En eski dokuma merkezi olan Bursa'nın yanı sıra İstanbul dokumada gelişme kaydederek merkez durumuna gelmiştir. Anadolu'da üretilen dokuma kumaşların büyük kısmı ipekli, pamuklu, yünlü veya keten ürünleri oluşturmuştur. Özellikle ipek brokar kumaşlar İtalyan tüccarlar tarafından taklit edilerek Avrupalı müşterilere satılmıştır (İnalçık, 14, 2008). Dokuma kumaş üretiminde önlenemez bir yükselişle Avrupa'da söz sahibi olan Osmanlı ipekli kumaşlarının yanında kendinden fazla söz edilmeyen Osmanlı havlularının Avrupa yolculuğu bu dönemde başlamıştır.

Osmanlı hamam havlularının (peşkir) ölçüleri genelde 1m. X 75-80 santim eninde üretilmiş ve iki baş kısmına işleme yapılarak kullanıma sunulmuştur. 18.yüzyılda dokunanlar, ipek dokuma ve çeşitli çiçeklerle işlenmiştir (Sürür, 54, 1976). 19.yy sonuna doğru dokunan havlular pamuk ağırlıklıdır ve ipliğindeki büküm ve ilmek yapısı suyun emme gücünü arttıran özelliktedir.

Osmanlı Dokuması Havlunun özellikleri

Havlu (Peşkir) dokumacılığı mahalli bir dokuma türüdür. Pamuk ve keten lifi kullanılarak oluşturulan bez ayağı örgü grubu içerisinde yer almaktadır. Havlu dokumacılığında su emiciliği, yumuşaklık ve yaş dayanıklılığı olması gereken özellikler olduğundan keten ve pamuk elyafı istenilen konumda olan elyaflardır. Havlu dokuması havlı ve havsız olarak iki şekilde yapıldığından çözümlü iplikleri iki farklı şekilde hazırlanmaktadır. Zemin ve hav çözümleri ile dokunan havlı ilmek yapısındaki örgülere havlı dokuma örgüleri denilmektedir. Havlu dokumasındaki ilmekli yapının en önemli özelliği su emiciliğidir. Havlu örgüsünde havın oluşması tarağın çalışması ile şekillenmektedir. Üç atkı gruplu havlı dokuyu oluştururken tarak kısa tefe vuruşu ile bir ve ikinci atkı kumaş çizgisine kadar gelir, üçüncü atkı atıldıktan sonra tarak tam tefe vuruşunu yaparak hav

oluşumunu sağlar (Resim 1). Havluların zemininde genel olarak kullanılan renk, krem rengidir. Havlu örneklerine bakıldığında dokumaların hammaddesi olan pamuk ve keten ipliklerin, renklendirilmeden kullanıldığı görülmüştür.

Resim 1: Peşkir (Havlu) hav oluşumu.

Havlu (Peşkir) Dokumasının Kalitesini Etkileyen Faktörler

Atkı ve çözgüsü pamuk olan bez ayağı dokumaları, atkısı keten iplik çözgüsü pamuk olan havlunun (peşkir) kalitesi aşağıdaki özelliklere bağlıdır;

- a) Dokumayı oluşturan atkı ipliği adedi
- b) Hav, zemin ve atkı ipliklerinin özellikleri
- c) Hav yüksekliği ve dayanıklılığı
- d) Zemin ve hav çözgülerinin özellikleri

Osmanlı Dokuması Havlunun Avrupa Yolculuğu

18.yüzyılın ortalarında ziraat ülkesi olan İngiltere’de tekstil alanında sanayileşmeye ve dokuma makinelerini geliştirip iplik büküm makinelerinin keşfedilmesi konusunda çalışmalara başlanmıştır. Bu gelişmeler olurken William Miller Christy 25 yaşında Londra’ya yaptığı seyahatte pamuk iplik büküm makinesini görmüş ama bu makinelerin daha sonra Osmanlı havlularını dokurken ne kadar gerekli olacağını bilmeden keçe yapımına daha çok ilgi duyarak ve keçeden imal edilen şapka üretimine girmiştir.

Dokuma sanayinin gelişmesi Christy and Sons firmasının dokuma bölümü olan Hillgate Mill’de yeniden yapılanma fikrine yol açmıştır. Bu nedenden dolayı, ailenin 2. oğlu Henry Amerika’da şapka üretimi konusunda çalışmalarını tamamlayıp, 1840 yılları sonlarına doğru Ortadoğu’ya yaptığı seyahati sırasında, bölgede yöresel el sanatları ve işçiliğinin yok olmaya başlaması tehlikesini hemen fark etmiş ve el sanatları ile ilgili yerel dükkan ve pazarlarda bulduğu örnekleri toplamaya başlamıştır. Seyahatinin sonunda İstanbul’a geldiğinde Osmanlı Sarayı için dokuma yapan atölyeleri, gezme fırsatını bulmuştur. Burada tezgahlarda dokunan ve daha önce hiç görmediği yüzey yapısındaki havluları görmüş ve kendi koleksiyonu için birkaç havlu numunesi almıştır (Resim 2).

Ülkesine döndüğünde, gezi sırasında toplamış olduğu el dokuma örneklerini özelliklerine göre sınıflandırıp katalog haline getirmiştir. Bu sınıflandırma sırasında yeniden gözden geçirdiği

Türk havlusunun Avrupa yolculuğu

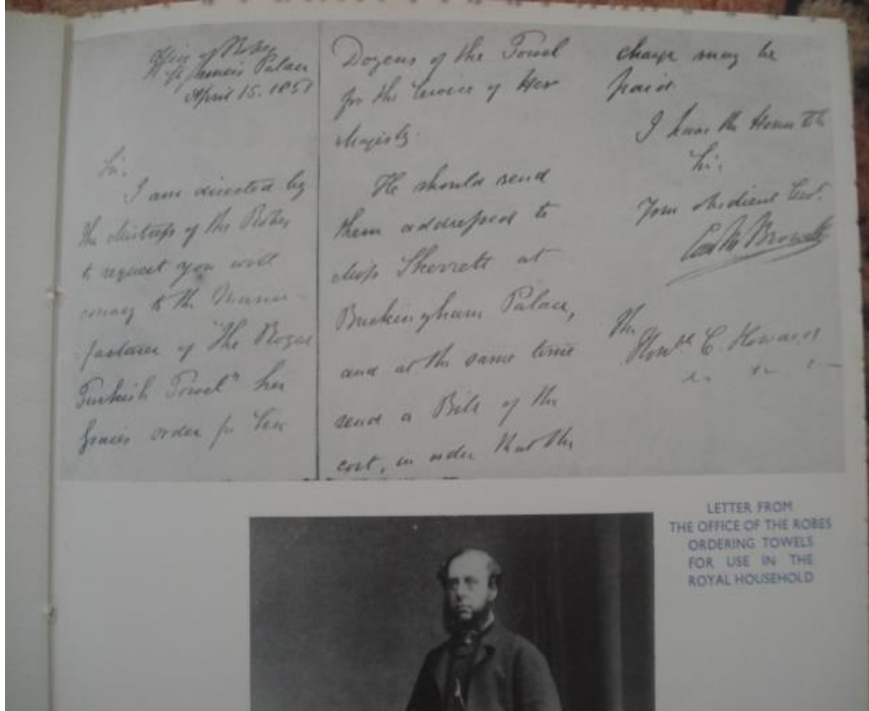
havlulardaki ilmeklerin ve kumaş yüzeyinin özel yapısı ve dokusundaki benzersizliği fark ederek, fabrikadaki dokuma bölümünde yaratıcı ve araştırmacı bir kişiliği olan yönetici Samuel Holt'a göndermiştir. Havluların dokusunu peluş üretimine çok yakın bulan Holt bu üretimini üstlenmiştir. Farklı özellikleri ve bükümleri olan yün, pamuk ve hafif tüylü keten iplikleri kullanarak Osmanlı havlularının yüzey dokusunu yapmaya çalışmış ve sonunda dokuma sistemini çözmüştür. Çözgü ipliklerinin kalın ve kaba, atkı ipliklerinin ise hacimli ve bükümlü olması gerektiğini bularak aynı yüzey dokusunu elde etmiştir.

Resim 2:İngiltere’de ilk Türk Havlusu 1851yılı.

Osmanlı havlusu Buckingham Sarayında

Bu çalışmalar devam ederken, İstanbul’dan alınan havlular Salford Milletvekili Mr.Joseph Brotherton tarafından Buckingham Palace’da Kraliçe Victoria’ya sunulmuştur. Kraliçe tarafından kabul edilen “Osmanlı Havlusu” Kraliyet ailesinde kullanılmaya başlanmış ve altı düzine daha ısmarlanmıştır. Osmanlı havluları “Kraliyet Türk Havlusu” olarak adlandırılmıştır. Saraydan Hillgate Mill’e gönderilen bir mektup ile havlulara değeri ölçülemeyecek bir hazine olan Kraliçe’nin himayesinde ibaresi olan “ Kraliyet Arma”sının kullanılabileceği izninin verildiği belirtilmiştir (Resim 3).

Resim 3: Kraliçe Victoria adına gelen havlu siparişi istek mektubu.

Uluslararası Sergide Osmanlı Havlusu

Osmanlı havlularının üretimi devam ederken, Londra’da Hyde Parkın güney tarafında “Crystal Palace” olarak adlandırılan ilk uluslararası sergi için inşa çalışmaları başlamıştır. Bu sergiye Türk havluları ile katılma kararı alan Hillgate Mill dokuma fabrikası ürünlerini sergiye yetiştirerek, açılışını 1 Mayıs 1851 yılında Kraliçe Victoria’nın yaptığı ilk uluslararası sergide “Royal Turkish Towel” ile büyük bir çıkış yaparak, gelen ziyaretçilerin dikkatini çekmiştir (Resim 4).

Kraliçe Victoria ve Prens Albert sergi boyunca kendi armalarını taşıyan havlulara büyük ilgi göstermiştir. Osmanlı dokuması olan Türk havluları ilk uluslararası ödülünü Crystal Palace’daki sergide Christy and Sons şirketi adına almıştır.

Resim 4: Christy’s de üretilen Türk Havlusu

Christy and Sons firmasının pamuk dokuma üretimindeki ilk atılımını imalathanede şapka üretimi ile başlayıp “Türk Havluları”nı üretme onuru ile devam etmiştir. Tarihi Hillgate Mill fabrikası 19.yy sonlarında yangın geçirerek tüm evrak ve makinelerle beraber kayıtlar yok olmuştur. Tekrar yapılan fabrika havluların üretimine 1950 yılına kadar etmiştir.

Sonuç

1820’li yıllardan itibaren pamuklu sanayiinin ve makineleşmenin gelişmesiyle beraber, özellikle İngiltere’de pamuk ve dokuma konusunda hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde el tezgahlarında üretilen dokumalar İngiltere’de düşüş gösterirken, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki dokuma sanayiinin merkezlerinde de pamuk dokuma gerileme göstermeye başlamış ama Anadolu’daki el dokumacılığı devam etmiştir. Dokuma tezgahlarında ki makineleşme, Avrupa ile eşzamanlı gelişmediğinden dolayı el sanatlarındaki gerileme çok hızlı seyretmiştir. Bunun yanında özellikle İngiltere’deki üreticiler bu dokumaların kendilerine sağlayacağı maddi kazanımları düşünerek, Osmanlı havlusunda olduğu gibi el sanatları ürünlerini toplayarak ve dokuma tezgahlarındaki sistemleri makinelerde uygulayarak, üretim hızını arttırmış ve Anadolu’daki dokuma el sanatlarının gerilemesini kendileri adına kazanca çevirmişlerdir.

Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında, Anadolu çok farklı kültürlerin doğup geliştiği bir coğrafyadır. Bu farklı kültürlerin ortaya koyduğu kazanımları çağdaş tasarım ilkeleri ve teknoloji

doğrultusunda günümüze uyarlayarak tasarım ve üretim alanlarında uluslararası pazarlarda rekabet edecek duruma gelmek bu yöndeki çalışmalarını desteklemeyi gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

- Christy & Sons Limited, “ 100 Years of the Royal Turkish Towel”, Manchester
- GÜRSU Nevber, (1988), “Türk Dokumacılık Sanatı”, Redhouse Yayınevi, İstanbul.
- İNALCIK Halil, (2008), “ Türkiye Tekstil Tarihi”, Kültür Yayınları, İstanbul.
- SÜRÜR Ayten, (1976), “ Türk İşleme Sanatı”, Apa Ofset Basımevi, İstanbul.
- ZUNÖZ Kasım, (2004), “Dokuma Teknolojisi Temel Ders Kitabı”, İstanbul.